

М. Ю. БРАЙЧЕВСЬКИЙ

ПАСТИРСЬКИЙ СКАРБ 1949 р.

Навесні 1949 р. на Пастирському городищі знайдено скарб, який за типом речей, що входили до його складу, має бути віднесений до епохи раннього середньовіччя.

Пастирське городище в історії археологічних досліджень відоме як пам'ятка, надзвичайно багата матеріалами VII—VIII ст. ст. н. е., які траплялися тут і у вигляді окремих випадкових знахідок, і під час розкопок культурних шарів, а також у вигляді скарбу, який був знайдений В. В. Хвойком у 1898 р.

Умови знахідки скарбу 1949 р. були такі: колгоспниця Лісова під час копання землі під город у північно-східній частині городища, на його меншій, лівобережній частині, в безпосередній близькості від валу, знайшла кілька десятків металевих предметів, покритих зеленим окисом, 36 намистин із скла, „пасти“ та янтаря, а також кілька невиразних уламків якихось предметів. Всі ці речі лежали купкою у землі (без посудини). Можливо, що під час закопування їх у землю вони були загорнуті у ганчірку, але, на жаль, встановити це зараз неможливо.

Майже всі речі були в кінці липня 1949 р. передані Пастирській археологічній експедиції Інституту археології АН УРСР. Одну чи, може, кілька сережок загублено і розшукати їх не пощастило.

До складу скарбу входили такі речі.

Речі, виготовлені з низькопробного срібла.

Велика бляшана фібула, що може бути віднесена до типу антропоморфних. Схематизація форми зайшла досить далеко: обидва щитки злиті один з одним; контури їх округлі. Замість зображень голови та ніг на кінцях — звичайні виступи. Дужка відсутня внаслідок злиття обох щитків, замість неї — видовжений реберчастий виступ, зроблений технікою тиснення, так що виступові на зовнішньому боці відповідає заглиблення на зворотному. Прикрашена фібула пунктирним бордюром з маленьких опуклих півкульок, виконаних також технікою тиснення. Крім того, обидва щитки мають по три тиснені рельєфні півкульки більшого, ніж у бордюрі, діаметра. На зворотному боці припаяна видовжена пластинка, на якій тримались пружина та голкодержак. Як стояки для тримання пружини, так і голкодержак являє собою вирізану і відігнуту частину самої пластинки. Від пружини зберігся тільки стержень. Довжина фібули 13,5 см (табл. I, 1).

Така ж фібула гіршої збереженості: з одного боку відламано частину верхнього щитка. Пластинка, на якій трималась пружина та голкодержак, відпала. Довжина фібули 13,5 см (табл. I, 2).

Фібула за своїм типом близька до двох попередніх, хоч має і певні відмінності у формі та орнаментатії. Форми щитків краще виявлені; хоч і тут обидва щитки злиті в один, але двощитковість фібули підкреслена з обох боків маленькими трикутними виступами. Зображення голови та ніг також максимально схематизовані. Крім бордюра з маленьких півкульок, виконаних технікою тиснення, фібула прикрашена також на обох

щитках шістьма (по три на кожному щитку) композиціями з п'ятьох хрестоподібно розташованих тиснених півкульок, які за своїм діаметром дорівнюють бордюровим. Фібула сильно пошкоджена: частини верхнього щитка відлаmano, нижній щиток зім'ятий і розірваний. Пластинка з голкодержаком та пружиною відсутня. Довжина фібули 14 см (табл. I, 3).

Браслет з потовщеними, порожніми всередині кінцями. Виготовлений з дроту товщиною в 0,3 см таким способом: шматок дроту довжиною коло 27 см був розплющений на кінцях в трикутні пластинки, які потім

були звернуті в гранчасті трубки, що мають по сім граней. В старій літературі цей тип браслетів неправильно зветься „дутим“. Більший діаметр браслета 10 см, менший — 6,5 см (табл. I, 6).

Таким же є браслет з пошкодженими (розірваними і розігнутими) кінцями (табл. I, 5). Більший діаметр браслета 8,5 см, менший — 6,5 см.

Сережка пастирського типу (табл. II, 3). Виготовлена, як і всі нижчезазначені сережки того ж типу, технікою відливання по восковій моделі. Тіло сережки являє собою кружок з рельєфним виступом посередині, якому на зворотному боці відповідає заглиблення, та з шістьма стилізованими зображеннями пташиних голівок із стилізованими очима у вигляді рельєфних півкульок по краях. Нижня

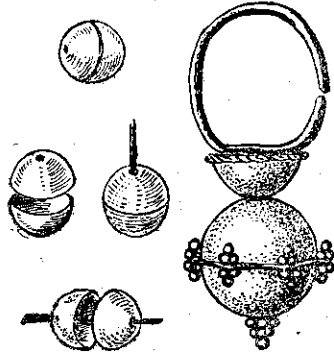

Рис. 1. Реконструкція сережки з уламків, зображених на табл. III, 2—4 (праворуч). Спроба реконструкції „дзвіночків“ (ліворуч).

половина дужки плоска, орнаментована двома рядами насічок. В тому місці, де тіло сережки з'єднується з дужкою, є дві маленькі рельєфні півкульки. На сережці сліди залізного окису. Довжина сережки від верхнього краю дужки до нижнього кінця 6,5 см.

Сережка (табл. II, 1). Цілком подібна до попередньої, очевидно вилита в тій самій формі. Дужка трохи розігнута.

Сережка (табл. II, 6). За формою подібна до двох попередніх, правда, без зображення на пташиних голівках очей по краях. Плоска нижня половина дужки прикрашена ритими лініями. Сережка трохи пошкоджена (щиток має дірку). Довжина від верхнього краю дужки до нижнього кінця 7 см.

Сережка пастирського типу (табл. II, 4). Тіло сережки ажурне, має три наскрізні прорізи. Прикрашена рельєфними півкульками та п'ятьма плоскими гронами псевдозерні; три з них складаються з шести і дві з трьох зернин кожна. Дужка звичайна, без прикрас. Довжина від верхнього краю дужки до нижнього кінця 6 см.

Сережка (табл. II, 5). Цілком подібна до попередньої, можливо вилита у тій самій формі.

Сережка пастирського типу (табл. II, 2). Тіло сережки має високий рельєфний виступ конічної форми з маленькою півкулькою на вершині та п'ять плоских грон псевдозерні. Дві з них складаються з шести, дві з трьох і одна з десяти зернин кожна. Нижня частина дужки плоска, прикрашена ритими лініями. В тому місці, де дужка з'єднується з тілом сережки, є дві маленькі рельєфні півкульки. Від верхнього краю дужки до нижнього кінця 6,5 см.

Велика сережка пастирського типу (табл. I, 4). Тіло сережки являє собою круглу пластинку з великим півкулястим виступом посередині, якому на зворотному боці відповідає заглиблення. По краях має п'ять плоских грон псевдозерні — три більших і дві менших (підраховувати кількість зернин неможливо через погану збереженість речі). Нижня частина дужки плоска, прикрашена ритими лініями. В тому місці,

де тіло сережки з'єднується з дужкою, є дві маленькі рельєфні півкульки. На сережці, особливо на виступах у вигляді грон, наявні сліди залізного окису. Від верхнього краю дужки до нижнього кінця 8 см.

Частина сережки (табл. III, 3) типу, відомого у старожитностях Наддніпрянщини. Техніка виготовлення здається досить складною. Сережки цього типу являють собою порожні всередині кульки, що звичайно складаються з двох частин (півкульок) та прикрашені гронами зерні. Збережена частина нашої сережки являє собою кульку, виготовлену саме з двох половинок. В місці з'єднання їх вона має пластинку з шістьма трикутними виступами (за формою вона наближається до шестикутника), до яких з обох боків прикріплені маленькі пірамідки зерні, кожна з яких складається з чотирьох зернин. У верхній частині добре просліджується місце припаяної колись воронки, на якій трималася дужка; в нижній частині — сліди припаювання ще однієї пірамідки зерні. Діаметр кульки 2 см.

Уламок сережки (табл. III, 2) типу попередньої (можливо, від тієї ж). Уламок являє собою конічну плоску, порожню всередині воронку, яка прикріплювалася до кульки, що мала складати тіло сережки, в її верхній частині. На верхній пластинці наявні сліди припаювання дужки; по краю верхньої пластинки воронка прикрашена витою дротинкою. Висота воронки 0,7 см, діаметр верхньої пластинки 1,7 см.

Чотири дротяних дужки (табл. III, 4—7) від подібних сережок. Всі чотири мають добре виявлені площадки припаювання.

Бляшана привіска-дукач (табл. II, 8). Форма кругла. Прикрашена п'ятьма півкульками, розташованими хрестоподібно, та бордюром, що складається з трьох пунктирних ліній маленьких рельєфних півкульок. Техніка орнаментатії — тиснення, при якому виступові на зовнішньому боці відповідає заглиблення на зворотному. Вушко є частиною тіла самої привіски; воно являє собою видовжений виріз пластинки, кінець якого загнутий і з'єднаний з тілом привіски за допомогою вузької металевої полоски, загнутої у вигляді літери *T*, кінці якої пропущені у спіральні прорізи в кінці вушка та в пластинці привіски і розправлені. Трохи прим'ята. Діаметр привіски 3,8 см.

Дві такі ж привіски-дукачі (табл. II, 7, 9) з пошкодженими краями. Діаметр першої 3,7 см; діаметр другої точно встановити не можна, загалом же розмір цілком подібний до двох попередніх.

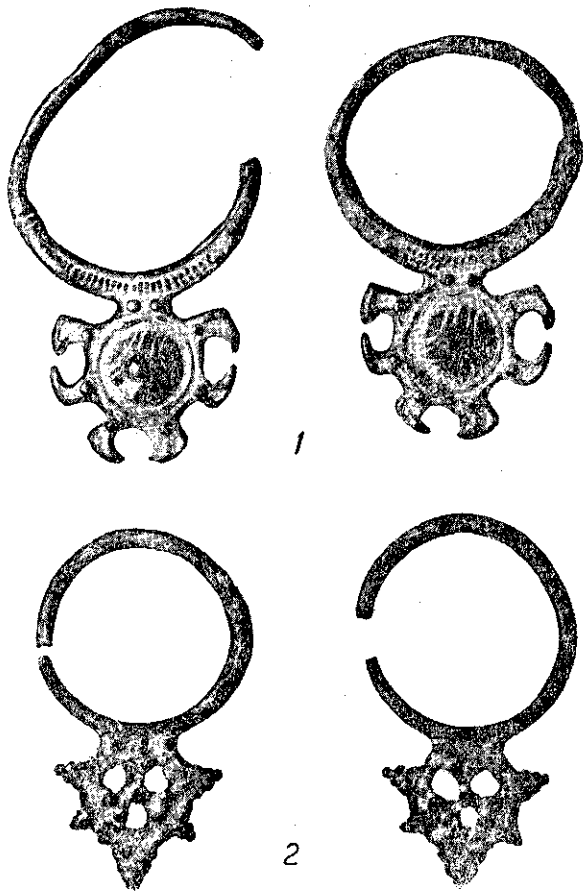

Рис. 2. Сережки пастирського типу, очевидно відлиті в одних і тих же ливарних формах.

Привіска-дукач (табл. III, 1). Виготовлена з пластинки, без будь-якої орнаментациї. Форма неправильна, округла, трохи витягнута. Вушко просте, являє собою звичайний відрізок дроту, загнутий витягнутим кільцем і пропущений у дірку в пластинці, що становить тіло самої привіски. Поруч є ще одна дірка, але з розірваним краєм. Діаметр привіски 2,5 см.

Круглий „дзвіночок“ (табл. III, 8) (за деякими дослідниками, намистина або „гудзик“). Складається з двох половинок, які мають дірки; одна, очевидно верхня половина, навколо дірки має біконічну воронку; на нижній навколо дірки є сліди від припаювання. Довжина „дзвіночка“ 1,5 см, діаметр в найширшій частині 1 см.

28 половинок (табл. III, 9—38) від таких же „дзвіночків“, з діркою в центрі, та дві половинки від „дзвіночків“ без дірок. На зовнішній поверхні на вершині (на тих, що мають дірки, — коло дірок) — сліди від припаювання. Діаметр 1,1—1,2 см.

Велика, порожня всередині півкулька (табл. IV, 28). На зовнішній поверхні, на вершині, є сліди припаювання. Діаметр 1,8 см.

Подібна півкулька (табл. IV, 27), трохи оплоснута з боків.

Подібна півкулька (табл. IV, 29), дуже зім'ята.

Інші речі.

Дев'ять янтарних намистин (табл. IV, 1—9) неправильної, видовженої форми, грубо оброблених. Довжина намистин 1—3,2 см.

Вісім уламків янтарних намистин (табл. IV, 18, 10, 14), виготовлені з пористої склоподібної маси блідозеленуватоблакитного, ясносинього та блакитного кольорів. За формою складаються з двох плоскоокруглих половинок. Довжина кожної намистини 0,8 см, діаметр 0,8, 0,7, 0,8 см.

Скляна намистина (табл. IV, 23) зеленуватоблакитного кольору, патинізована. За формою складається з двох неправильних кульок, з'єднаних перемичкою. Довжина намистини 1 см, діаметр кульок 0,48 см.

Скляна намистина (табл. IV, 21) ясноблакитного кольору, патинізована. Форма видовжена, циліндрична. Довжина намистини 1,85 см.

Скляна намистина (табл. IV, 26) ясноблакитного кольору, патинізована. Форма плоскоокругла. Довжина намистини 0,35 см, діаметр 0,6 см.

Скляна намистина (табл. IV, 19) коричневожовтого кольору, патинізована. Форма неправильна, грубоциліндрична. Довжина намистини 0,6 см, діаметр 0,6 см.

Три намистини (табл. IV, 16, 11, 12) з білої маси, грубоциліндричні, неправильної форми. Довжина намистин 0,5, 0,35, 0,4 см; діаметр 0,8, 0,6, 0,6 см.

Намистина (табл. IV, 25) з жовтої маси з коричневими смугами. Форма видовжено-циліндрична. Довжина намистини 1,7 см, діаметр 0,6 см.

Намистина (табл. IV, 13) з темної маси. Форма видовжена, із звуженими кінцями. На кінцях трохи пошкоджена. Довжина намистини 1,6 см, діаметр в центральній частині 0,7 см.

Намистина (табл. IV, 22) з чорної маси, неправильно округлої форми. Діаметр намистини 0,7 см.

Маленька намистина (табл. IV, 24) із зеленої маси. Форма циліндрична. Довжина намистини 0,5 см, діаметр 0,4 см.

Намистина (табл. IV, 17) з жовтої маси з чорними вічками. Форма неправильна. Довжина намистини 0,7 см, діаметр 0,7 см.

Намистина (табл. IV, 15) з жовтої маси з чорними вічками, які всередині мають жовті цятки. Форма неправильна. Довжина намистини 0,5 см, діаметр 0,7 см.

Намистина (табл. IV, 20) з чорної маси з сірожовтими рельєфними вічками. Форма плоско-округла. Довжина намистини 0,5 см, діаметр 0,8 см.

Сім маловиразних і зовсім аморфних (табл. IV, 30) залізних, бронзових, шлакоподібних та інших уламків.

* *

*

Скарб, безперечно, являє собою великий інтерес для археологічної науки, оскільки відноситься до часів, найгірше в нашій науці висвітлених і найменше представлених відповідним археологічним матеріалом.

Найважливішою аналогією нашому скарбу є скарб, знайдений на тому ж Пастирському городищі в 1898 р. під час розкопок В. В. Хвойка. Цей скарб, частково опублікований в IV випуску „Древностей Придніпровья“, складався з 12 предметів — браслетів з потовщеними кінцями, цілком подібних до тих, що входять до складу скарбу 1949 р., та сережок, виготовлених способом відливання по восковій моделі, настільки подібних до наших, що відносно деяких можна висловити припущення про виготовлення їх в одній формі або принаймні за одним зразком. Майстер використовував вже готову привіску, відлиту по восковій моделі, для відтиснення нової формочки, у якій відливав кілька цілком подібних одна до одної привісок.

В складі Пастирського скарбу 1898 р. не було речей, які дозволяли б датувати його більш-менш точно, оскільки і браслети з розширеними кінцями, порожні всередині, і сережки, які відтоді зуться звичайно сережками пастирського типу, досі, до відкриття скарбів Пастирського 1949 р., а також Харівського¹ (про який мова йде трохи нижче), відомі були лише у вигляді випадкових знахідок (до того ж на самому лише Пастирському городищі) і самі вимагали певних даних для встановлення їх хронології.

Другою важливою аналогією нашому скарбу є скарб, знайдений в с. Івахники (нині — с. Яхники, Лохвицького р-ну) на Полтавщині і виданий М. О. Макаренком², в якому знаходимо фібулу і „дзвіночки“, дуже близькі до наших. Івахниківський скарб на підставі салтівських, литовських та інших аналогій досить підставно датований VIII — початком IX ст.

Нарешті, третьою аналогією є скарб, з с. Харівка, знайдений Д. Т. Березовцем в 1949 р. на Путивльщині, до складу якого, поміж іншим, входили фібули, сережки, браслети і деякі інші речі, подібні до наших. Дата цього скарбу — VIII ст. — може бути встановлена на підставі характерної пряжки, аналогії до якої вбачаємо серед матеріалів Криму (верхній шар Суук-Су)³ та Північного Кавказу.

Фібули, зустрінуті у Пастирському скарбі 1949 р., за своєю схемою відносяться до типу антропоморфних. Проте техніка їх цілком відмінна від техніки виготовлення звичайних антропоморфних фібул VI—VII ст.ст. н. е., які, між іншим, неодноразово знаходили і на самому Пастирському городищі. Взагалі всі фібули VI—VII ст. ст. виготовлені технікою виливання по восковій моделі і тому відзначаються значною масивністю. В нашому ж скарбі маємо бляшані фібули, зроблені технікою вирізання та штамповки.

Порівнюючи ці чотири скарби — Пастирський скарб 1898 р., Пастирський 1949 р., Івахниківський та Харівський, можемо виділити комплекс речей, який, очевидно, повинен характеризувати собою певний хронологічний етап.

До цього комплексу входять бляшані фібули схематизованої антропоморфної форми, часто прикрашені орнаментом, виконаним технікою

¹ Д. Т. Березовець, Харівський скарб, Археологія, т. VI, 1952, стор. 109—119.

² Н. Е. Макаренко, Материалы по археологии Полтавской губернии, ч. I, Полтава 1908.

³ Н. И. Репников, Некоторые могильники области крымских готов, ч. II, ЗООИД, т. XXVII.

тиснення; браслети з потовщеними кінцями, порожні всередині; сережки пастирського типу, литі по восковій моделі; сережки, порожні всередині, прикрашені гронами зерні, „дзвіночки“, які складаються з двох півкульок, і деякі інші речі, відсутні в Пастирському скарбі (наприклад, гривни, виготовлені з срібного прута, з характерним замком, наявні в Івахниківському та Харівському скарбах).

Окремі категорії речей, що входять до цього комплексу, неодноразово зустрічалися у вигляді випадкових знахідок окремими одиничними екземплярами.

Дата цього комплексу може бути встановлена більш-менш точно. Основою для неї є, по-перше, те, що Івахниківський і Харівський скарби мали у своєму складі деякі речі, які зустрічалися в інших, добре датованих за допомогою монет комплексів; по-друге, завдяки тому, що деякі речі, які входять до цього комплексу, зустрінуті в складі інших, також більш-менш датованих комплексів; нарешті, на підставі деяких загальних зауважень.

В комплексі, про який іде мова, фібули, відлиті по восковій моделі, характерні звичайно для часу VI—VII ст. ст., не зустрінуті ні разу; отже, очевидно, цей комплекс повинен мати трохи інше хронологічне визначення. Схема пастирських фібул надто спрощена і вже майже втратила властиві їй антропоморфні обриси. Оцінюючи загальну еволюцію форми, треба визнати, що цей тип є відносно більш пізнім, ніж масивні фібули VI—VII ст. ст.

Найближчою аналогією пастирським фібулам є фібули з Харівського скарбу, датованого ~~III~~ ст. н. е. Дуже близькою аналогією, цілком ідентичною і за технікою виготовлення, і за характером форми, і за принципом орнаментативної (хоч мотиви орнаментативної тут значно відмінні), є також фібули. (числом дві) з Івахниківського скарбу. Але останні являють собою екземпляри ще більш схематизовані, отже ще більш відмінні від антропоморфних фібул VI—VII ст. ст., які, безперечно, правили за прототип. Івахниківські фібули займають у схемі Б. А. Рибаківа останнє, найпізніше місце¹. Івахниківський скарб датується, як зазначено, VIII — початком IX ст. Ця дата добре узгоджується з іншими даними, оскільки івахниківські фібули емпірично з'ясовуються як трохи більш пізні, ніж пастирські або харівські; отже, датування Івахниківського скарбу цілком підтверджує дату пастирських фібул VIII ст. н. е.

Дуже близьку аналогію нашим фібулам становлять два уламки срібних фібул, знайдені на тому ж Пастирському городищі, що зберігаються тепер у Державному історичному музеї в Москві². Проте обидва ці уламки не датовані і не можуть служити підставою для датування нашого скарбу.

„Дзвіночки“ або „гудзики“ знаходять собі аналогію серед відповідних речей, відомих між старожитностями Лівобережжя, зокрема у салтівській культурі, де вони датуються також VIII ст. Близькі до наших екземплярів зустрілися і в Івахниківському скарбі.

Добре датованою групою речей є сережки у вигляді порожньої всередині кульки з пірамідками і гронами зерні. Такі сережки окремими знахідками неодноразово траплялись на Пастирському городищі раніше. Їх форма служила вихідним типом для височних кілець, характерних для культури Київської Русі³.

Проте виникнення і поширення сережок цього типу відноситься до більш давнього часу. Найбільш ранній випадок їх знаходження трапився

¹ Б. А. Рыбаков, Ремесло древней Руси, М. 1948, стор. 58.

² Древности Приднепровья, вып. VI, табл. XX, 400.

³ Г. Ф. Корзухина, О технике тиснения и перегородчатой эмали в древней Руси X—XII вв., КСИИМК, вып. XIII, М.—Л. 1946, стор. 48—51.

в Залевкинському скарбі, опублікованому О. О. Бобринським¹. Цей скарб має незвичайний для раннього середньовіччя у середній Наддніпряниці характер. Добре датованими (до того ж, очевидно, найбільш ранніми) речами у його складі були бляшки у вигляді „городків“ того типу, який відомий ще в пізньосарматські часи, а пізніше зустрічається в кримських могильниках типу Суук-Су, датованих VI—VII ст. ст.

Г. Ф. Корзухіна з повною підставою порівнює сережки цього типу, знайдені раніше на Пастирському городищі, з відомим типом сережок раннього періоду Київської Русі, що мають форму посудинки, пляшки.

Отже, якщо датувати Залевкинський скарб часом близько VII ст. н. е., то дата пустотілих сережок на основі його аналогії може бути визначена часом, починаючи від VII ст. Але дуже важливо відзначити, що сережки цього типу ніколи не зустрічалися в комплексах VI—VII ст. ст., зокрема у скарбах типу Мартинівки², Хацьків³, Малого Ржавця⁴, Крилоса⁵ і ін., і, навпаки, значна кількість абсолютно подібних сережок (в тому числі чотири золотих і кілька срібних) входили до складу Харівського скарбу, датованого VIII ст.

Таким чином, загальна дата порожньотілих сережок, прикрашених зерно, в межах VII—VIII ст. ст., скоріше VIII ст., не може викликати скільки-небудь серйозних заперечень.

Плоскі сережки, виготовлені шляхом відливання по восковій моделі, досі в добре датованих комплексах не зустрічалися, отже не можуть правити за основу для датування; і, навпаки, вони самі мають одержати хронологічне визначення через комплекс Пастирського скарбу 1949 р.

Проте дуже близькі за формою, загальним виглядом і оформленням сережки (правда, виготовлені більш складною технікою напаявання на пластинку) знайдено у складі Харівського скарбу. За своїм загальним типом вони, безперечно, становлять групу, споріднену з сережками пастирського типу і, очевидно, повинні датуватися дуже близьким, якщо не тим самим часом. До речі, і на самому Пастирському городищі відомі знахідки сережок цілком подібних Харівським.

Щодо браслетів з потовщеними порожнистими кінцями, то їх датування до останнього часу було більш-менш широким — в межах VI—VIII ст. ст., причому не було розроблено хронології їх окремих типів.

Цілком подібні нашим маємо браслети в Пастирському скарбі 1898 р. (точно не датованому), а також у Харівському скарбі. В більш ранніх скарбах VI—VII ст. ст. (Малий Ржавець, Крилос) зустрічаємо лише браслети з потовщеними кінцями — масивні, литі. У скарбах IX ст., наприклад у Полтавському скарбі 1905 р., зустрічаємо тонкі браслети із злегка потовщеними кінцями, також масивні, які, якщо до них придивитися ближче, являють собою свого роду „напівфабрикат“ для вироблення браслетів типу пастирських, тобто шматок дроту, який для виготовлення вказаних браслетів розплющувався на кінцях.

Враховуючи все це, можна висловити припущення, що дата браслетів типу Пастирського або Харівського скарбу 1949 р., тобто порожніх всередині, має бути визначеною в хронологічних рамках часу трохи пізнішого, ніж справжні браслети з потовщеними кінцями (масивні) того типу, який зустрічається у нас в скарбах VI—VII ст. ст. (Малий Ржавець) і добре датований серед матеріалів могильників типу Суук-Су також VI—VII ст. ст. н. е.

¹ А. А. Бобринский, Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы, т. I, СПб 1887, табл. XXI.

² В Київському історичному музеї.

³ А. А. Бобринский, Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы, т. III, СПб 1898, табл. XIV.

⁴ Каталог выставки XI АС, К. 1899.

⁵ Коротка археологія західноукраїнських земель, Львів 1932, табл. XV.

Таким чином, датою наших браслетів повинно бути, відповідно до хронології цілого комплексу, VIII ст.

Отже, дата Пастирського скарбу 1949 р. визначається в дуже добре встановлених хронологічних рамках і не виходить за межі VIII ст. н. е.

Цим же часом датуються скарби Пастирський 1898 р. та Харівський; Івахниківський, який можна, безперечно, включити в ту ж групу пам'яток середньої Наддніпрянщини, проте, датується трохи пізнішим часом — VIII — початком IX ст.

Таким чином, цілком виразно окреслюється комплекс ювелірних виробів VIII ст., який повинен характеризувати стан ювелірного виробництва південної частини східних слов'ян у період, який до недавнього часу вважався майже зовсім не представленим фактичним матеріалом.

Значення Пастирського скарбу 1949 р. полягає, між іншим, в тому, що він дозволив пов'язати один з одним комплекси Пастирського скарбу 1898 р. та Івахниківського, які в своєму складі не мали однакових речей і датувалися незалежно один від одного: перший цілком гіпотетично, другий на основі аналогій приблизно одним і тим самим часом. Комплекс Пастирського скарбу, який включає до свого складу речі, характерні як для одного, так і для другого, поєднуючи елементи, властиві для обох, таким чином підтвердив правильність думки про хронологічну близькість обох скарбів.

Внаслідок виділення комплексу ювелірних виробів VIII ст. стало можливим пов'язання ювелірного ремесла антського часу з ремеслом Київської Русі, оскільки скарби типу пастирських та Харівського мають у собі деякі елементи, що, безперечно, пов'язують їх з комплексом антського часу (здаємо хоча б фібули або браслети), а через скарби типу Івахниківського та Полтавського пов'язуються з комплексами раннього часу Київської Русі (Копіївський скарб)¹. Особливо показовий в цьому відношенні Полтавський скарб 1905 р., датований IX ст., який, проте, включає до свого складу цілком типові височні кільця сіверянського та радимичького типів, характерні вже для культури Київської Русі².

Особливе значення визначеного комплексу намічається ще й в тому, що він є безперечною ланкою в безперервному розвитку місцевого автохтонного ювелірного виробництва, яке повинно характеризувати собою місцеву наддніпрянську культуру, на відміну від майже рівночасних комплексів типу Фативізького скарбу. Останній, безперечно, має аналогії серед аварських старожитностей VII—VIII ст. ст., або скарбів типу Перещепинського³, Вознесенського⁴, Келегейського⁵ та ін., які виявляють багато елементів більш південної, степової причорноморсько-сарматської культури, не говорячи вже про велику кількість привізних предметів.

Слід ще підкреслити ту обставину, що скарб, який ми розглядаємо, був знайдений на території Пастирського городища, де неодноразово траплялись речі ювелірного, а також ковальського виробництва. Ці знахідки свідчать про те, що у ранньосередньовічні часи тут існував якийсь великий ремісничий центр місцевого землеробського населення.

¹ Н. Лінка, Копіївський скарб, Археологія, т. II, К. 1948, стор. 182—196.

² Н. Е. Макаренко, Матеріали по археології Полтавської губ., ч. I, Полтава 1908.

³ А. А. Бобринський, Перещепинський клад, МАР, № 34; И. А. Орбели и К. В. Тревер, Сасанидский металл, М.—Л. 1935; М. В. Фармаковский, К изучению Перещепинского клада. Блюдо епископа Патерна, ИАК, вып. 49, стор. 117—127; В. Бенешевич, К изучению Перещепинского клада. Надписи и клейма на сосудах, ИАК, вып. 49, стор. 101—116; Л. Моисеев, К изучению Перещепинского клада. Сасанидское серебряное блюдо, ИАК, вып. 54, стор. 27—37 та ін. Література, присвячена Перещепинському скарбу, дуже обширна.

⁴ В. А. Грінченко, Пам'ятка VIII ст. коло с. Вознесенки на Запоріжжі, Археологія, т. III, К. 1950, стор. 37—63.

⁵ Літопис Херсонського музею, вип. VIII, Херсон 1927, стор. 15—16.

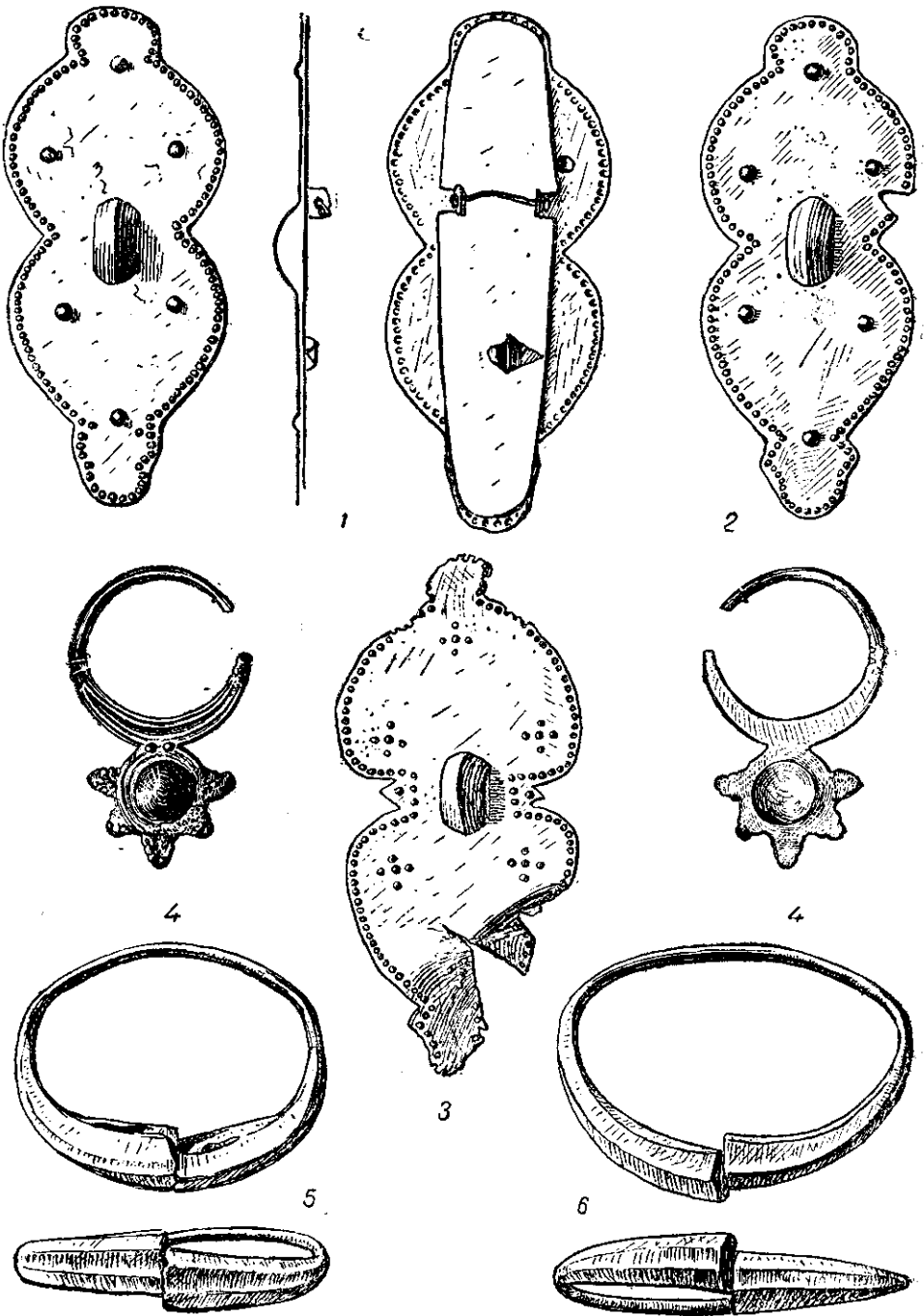

Табл. I. Речі Пастирського скарбу.
 1 — 3 — фібули; 4 — сережка пастирського типу; 5—6 — браслети з розширеними кінцями.

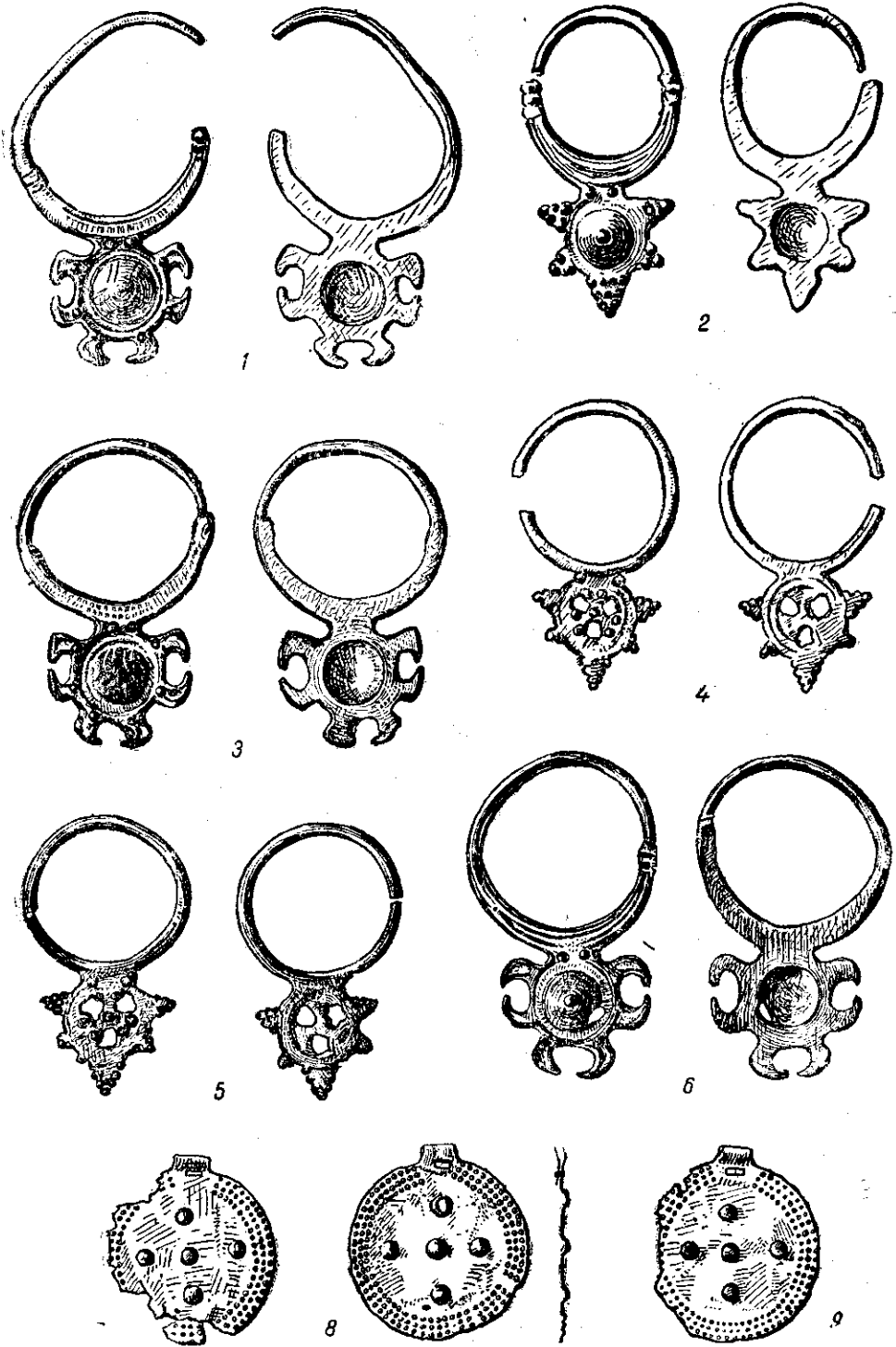

Табл. II. Речі Пастирського скарбу:
1—6 сережки пастирського типу; 7—9 підвіски-дукачі.

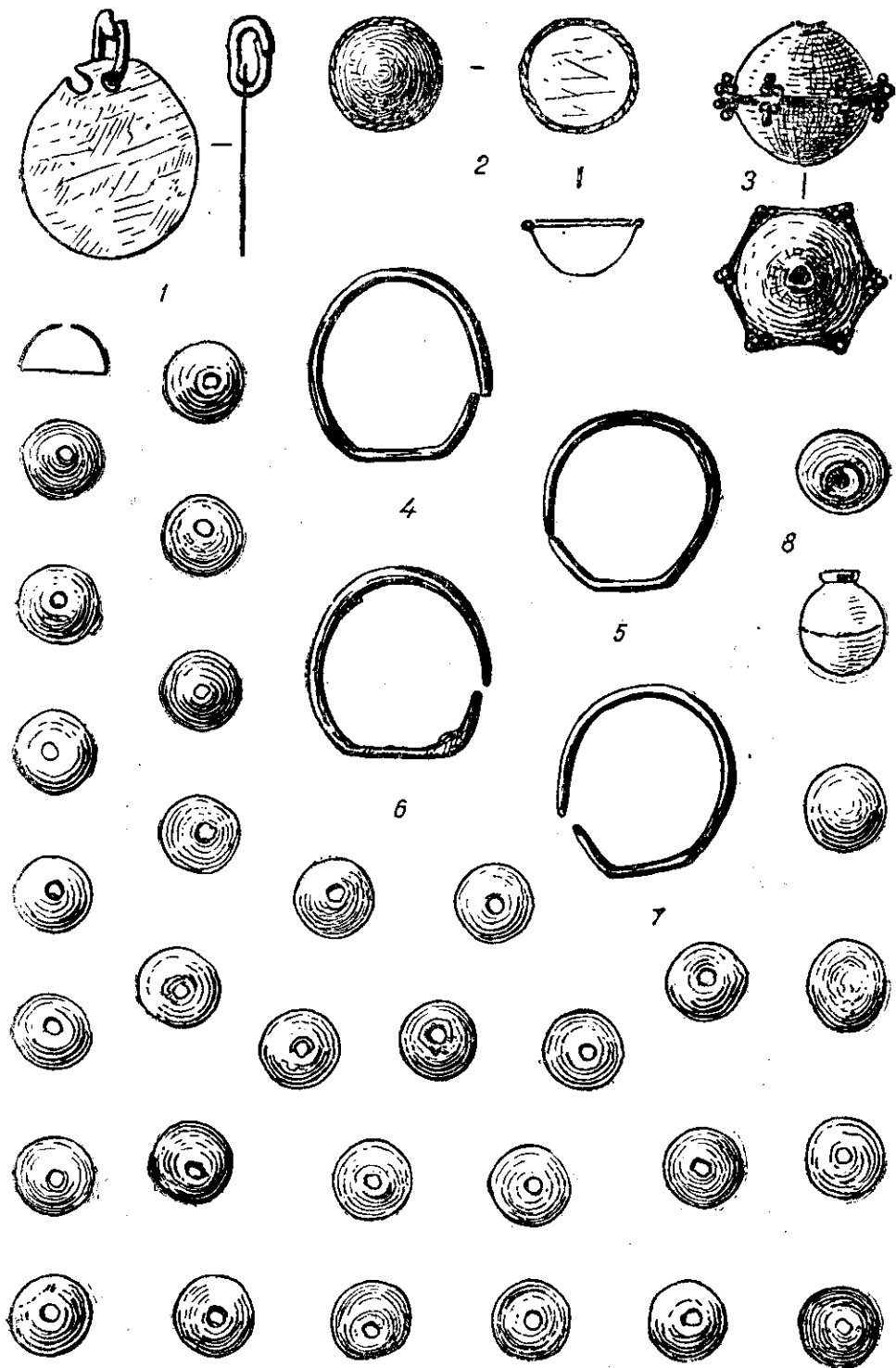

Табл. III. Речі Пастирського скарбу:

1 — підвіска-дукач; 2 — уламок сережки; 3 — кулька від сережки; 4—7 — дужки від сережок; 8 — бубонець-„дзвіночок“; решта — половинки від бубонців-„дзвіночків“.

Табл. IV. Речі Пастирського скарбу:

1-9 — янтарні намистини; 10, 14, 18, 19, 21, 23, 26 — скляні намистини; 11-13, 15-17, 20, 22, 24, 25 — намистини з кольорової маси; 27-29 — половинки від кульок; 30, 31 — уламки підвісок.

Справді, ні один пункт у середній Наддніпрянщині досі не дав такої кількості і такої різноманітності ювелірних виробів VII—VIII ст. ст. н. е (відносно VI ст. залишаємо питання відкритим — досі невідомо з Пастирського жодної речі, яка б була певно датована цим часом), як це городище. Можливо, саме залишки майстерень відкриті тут у 1949 р.¹

Не можна, проте, ігнорувати той факт, що чотири сережки, знайдені у складі Пастирського скарбу 1949 р., були відлиті в одній формі, а тим більше, що, очевидно, те ж саме можна твердити і щодо одної сережки з скарбу 1949 р. і другої з скарбу 1898 р. Так само, безперечно, можна твердити, що наші дві фібули (табл. I, 1, 2) вийшли з однієї майстерні. Якби збіг мав місце тільки в межах одного скарбу, висновок, можливо, був би ще передчасним. Але коли мова йде про два різних скарби, знайдені у різні часи, не може бути жодного сумніву, що місце виробництва принаймні цих речей знаходилося на самому городищі.

Отже, в зв'язку з цим постає дуже важливе питання про виникнення великих ремісничих центрів у середній Наддніпрянщині у ранньосередньовічні часи, яке не може не стояти поряд з центральним питанням про суспільну організацію пізньоантського, тобто східнослов'янського, суспільства, яке стояло на порозі створення Київської Русі.

В цьому безперечне значення Пастирського скарбу 1949 р. та пам'яток, які в історичному плані повинні займати споріднене місце.

М. Ю. БРАЙЧЕВСКИЙ

ПАСТЫРСКИЙ КЛАД 1949 г.

Резюме

В 1949 г. на Пастырском городище, известном многочисленными находками вещей VII—VIII вв. н. э., был найден клад, в состав которого входили фибулы, браслеты с расширенными концами, серьги, подвески, бубенчики, бусы и другие более мелкие предметы. На основании аналогий и общего характера вещей Пастырский клад 1949 г. датируется VIII в. н. э.

Учитывая, что материалы VIII в. в среднем Приднепровье изучены пока еще довольно слабо, Пастырский клад 1949 г., как памятник ювелирного ремесла восточных славян VIII в. н. э., для археологической науки представляет огромный интерес.

¹ М. Ю. Брайчевский, Работы на Пастырском городище в 1949 г., КСИИМК, вып. XXXVI, М.—Л. 1951, стор. 155—164.